

**MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER
FERNÁNDEZ DURÓ, 2-30.
REFUGI ANTIAERI 547**

DISTRICTE DE SANTS-MONTJUÏC (BARCELONA)

CODI: 067/12

Data intervenció: 25 d'octubre al 8 de novembre de 2012

Número expedient DGPC: R/N 470 K121-NB 2012 1-9199

JORDI RAMOS RUIZ

Agost de 2014

ÍNDEX

- 1. INTRODUCCIÓ**
- 2. CONTEXT GEOGRÀFIC I HISTÒRIC**
- 3. MOTIVACIÓ DELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS**
- 4. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS**
- 5. CONCLUSIONS**
- 6. BIBLIOGRAFIA**
- 7. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA**
- 8. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA**

FITXA TÈCNICA

NOM DE LA INTERVENCIÓ	Refugi 547. Carrer de Fernández Duró, 2-30
UBICACIÓ	Sants (Sants-Montjuïc) Barcelona
COORDENADES UTM ETRS 89	X: 427743,5 Y: 4580664,8 Z: 32,1 m snm
CONTEXT	Zona urbana
TIPUS D'INTERVENCIÓ	Preventiva terrestre
CLASSE D'ACTIVITAT	Control i/o excavació
DATES D'INTERVENCIÓ	Del 25 d'octubre al 8 de novembre de 2012
PROMOTOR	Districte de Sants – Montjuïc. Ajuntament Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

Presentem aquesta memòria arqueològica realitzada sobre el refugi antiaeri núm. 547 situat al barri de Sants del Districte de Sants-Montjuïc de Barcelona. Aquest treball s'emmarca dins de les obres de millora del clavegueram del carrer de Fernández Duró realitzades per l'empresa constructora Serveis i Instal·lacions Aldago SL. El refugi 547 es situa al llarg del carrer de Fernández Duró construït durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939) pels mateixos veïns¹.

Els treballs arqueològics han estat desenvolupats per l'arqueòleg Jordi Ramos Ruiz de l'empresa ATICS SL., sota la supervisió del Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Barcelona. Aquesta àrea es troba afectada per ser una zona d'interès arqueològic i d'alt valor històric i per la presència del refugi antiaeri 547. Per això, es va considerar necessari efectuar-hi una intervenció arqueològica preventiva per tal de documentar i així no afectar les estructures defensives de la Guerra Civil, seguint el procediment establert per la Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català, i el Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic.

Amb la finalitat de realitzar el seguiment i el control arqueològic, es pretenia, d'una banda, localitzar i documentar possibles restes patrimonials que poguessin veure's afectades per l'actuació urbanística, i, de l'altra banda, i relacionat amb la primera, obtenir la màxima informació possible de l'àrea afectada per tal de complementar els estudis realitzats fins a l'actualitat.

Els treballs arqueològics de documentació del refugi antiaeri núm. 547 es van dur a terme durant el 22 i 23 d'octubre de 2012. S'han basat en la documentació d'una part del refugi pel que fa a la seva tipologia i tècnica constructiva, així com dels seus elements diferencials o patrimonials. Per això, es va topografiar tots els trams per realitzar una avaluació de l'estructura

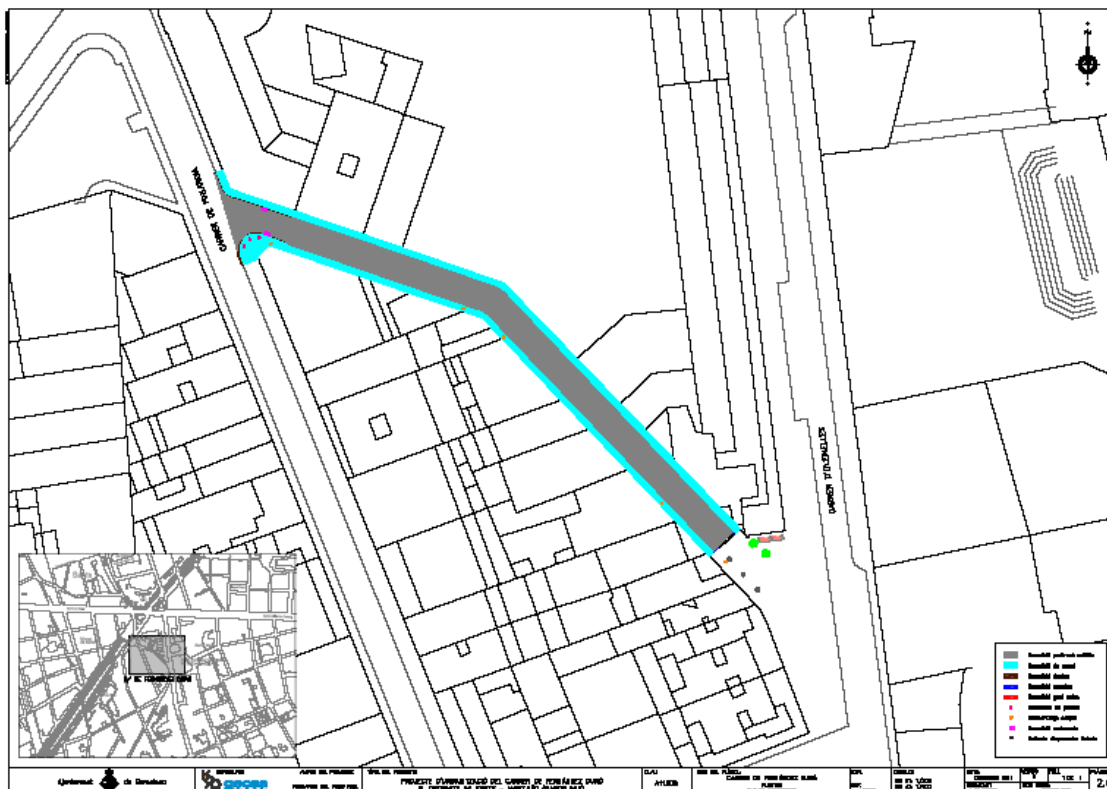
¹ A partir de la documentació del llibre: PUJADÓ, J. (1998): *Oblits de rereguarda: els refugis antiaeris a Barcelona, 1936-1939*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; i del *Atlas dels Refugis de la Guerra Civil espanyola a Barcelona* (2002): Barcelona: Ajuntament de Barcelona/CLABSA. 38 pàgines, inèdit. Durant la Guerra Civil Espanyola els refugis antiaeris, pel seu caràcter bèl·lic, eren diferenciats per un número.

defensiva i preveure posteriors afeccions. En resum, s'ha estudiat el tram afectat per l'obra constructiva, de poc més de dos metres de llargària i que corresponia a l'accés que des de l'interior de la finca núm. 22 del carrer de Fernández Duró va en direcció al mateix carrer.

Situació del refugi núm. 547 al carrer de Fernández Duró

Per a la redacció d'aquest document s'ha realitzat el buidatge del fons de la Junta de Defensa Passiva de l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB), per tal de comprovar la informació sobre el refugi núm. 547. Aquest estudi s'ha complementat amb bibliografia especialitzada.

Tram del carrer de Fernández Duró afectat per l'obra constructiva

2. CONTEXT GEOGRÀFIC I HISTÒRIC

El carrer de Fernández Duró se situa al barri de Sants del Districte de Sants – Montjuïc de Barcelona. Durant la Guerra Civil Espanyola a la ciutat de Barcelona es van construir gran quantitat de refugis antiaeris utilitzats per la població civil per a la protecció dels bombardejos feixistes. Els refugis antiaeris són espais soterrats, amb un o més accessos en la via pública i diversos espais en el seu interior.

La població civil barcelonina junt amb Gernika i Madrid van ser les més castigades per l'aviació franquista i els seus aliats. Barcelona és la primera ciutat bombardejada sistemàticament durant quasi dos anys, malgrat trobar-se en la reraguarda, tàctica militar inèdita fins aleshores. Els atacs indiscriminats sobre la població civil van provocar un gran impacte psicològic.

A Barcelona, la Junta de Defensa Passiva, davant l'amenaça feixista, va construir entorn d'uns 1400 refugis antiaeris, malgrat que les obres de metro, aparcament subterranis i millores de clavegueram han anat destruint molts refugis, Tot i que encara en resten una gran quantitat.

Començada la Guerra Civil, la derrota de la rebel·lió militar a la capital catalana i la impossibilitat d'un atac d'infanteria, va fer que les tropes de Franco busquessin ajuda de la marina i de l'aviació italiana amb base a Mallorca. Més tard, en l'ofensiva final sobre Barcelona es va sumar l'aviació alemanya, la *Legión Cóndor*. Davant el perill imminent, ja al mes de setembre de 1936 l'Ajuntament de Barcelona crea el Servei de Defensa Passiva Antiaèria que es va encarregar d'analitzar les primeres mesures preventives davant la possibilitat d'atacs aeris, amb la inspecció de subterranis i locals particulars per avaluar si reunien les condicions de seguretat necessària.

El primer atac sobre el nucli urbà va ser la nit del 13 de febrer de 1937, però no va ser aeri sinó naval, per part del destructor italià Eugenio di Savoia encallat davant la costa de Barcelona, aproximadament a l'alçada de l'actual platja de Bogatell. Des d'aquesta data i fins a la caiguda de la ciutat, el 26 de gener de 1939, la ciutat va patir un total de 194 bombardejos, la majora aeris, que va provocar a l'entorn de 2500 morts i prop de 3200 ferits. Els dies 16, 17 i 18 de

març de 1938 Barcelona va sofrir els *raids* més intensos i mortífers. L'aviació italiana, per ordre expressa de Mussolini, va llançar entre 10 i 13 atacs sobre diferents zones de la ciutat. Els bombardejos eren aleatoris, sense objectius militars, intentant provocar el pànic i morts. Davant la indignació internacional, a més de sumar-se el Vaticà i l'UNESCO, el general Franco va reprovar els bombardejos altre cop sobre Barcelona i Gernika.

Davant el perill dels atacs, l'ajuntament i la Generalitat de Catalunya, a través de la Junta de Defensa Passiva, primer, i de les Juntes de Defensa Locals, van portar a terme un projecte per salvaguardar els edificis emblemàtics i subvenció d'entorn d'una centena de refugis. La resta, casi 1300, es varen començar a excavar de forma auto-organitzada i auto-finançada per iniciativa civil, configurant un autèntic moviment social sense precedents.

La majoria de refugis veïnals tenien un caràcter provisional i efímer. La seva construcció es deuria al treball abnegat de civils no militaritzats, vells i, sobretot, dones i nens. Varen començar als barris amb una gran tradició associativa i sense comprometre les fonamentacions dels edificis, com per exemple a les places públiques. Els refugis antiaeris planificats per l'ajuntament amb medis de defensa passiva però amb la vocació d'ésser reaprofitats com a trams de clavegueram, banys públics, magatzems, sales de lectura i altres usos. Molts refugis construïts per iniciativa particular no varen ser donats d'alta a l'ajuntament i per tant no consten en la documentació.

La caiguda de Barcelona va comportar la destrucció de part de la documentació, entre els expedients i plànols de refugis per dificultar la seva localització per part de les tropes ocupants. El nou ajuntament franquista va ordenar un reconeixement de les zones destruïdes pels bombardejos i no va tenir massa problemes per localitzar i inspeccionar els refugis, ja que molts punts de la ciutat es trobava amb el paviment aixecat i pilones de terra extretes durant la construcció dels refugis.

Barcelona disposa de diferents llistats on es detalla la ubicació dels refugis antiaeris. El primer és del 9 de desembre de 1937, confeccionat pel Servei de Refugis de la Junta de Defensa Passiva de Barcelona, contant uns 29 refugis que possiblement es situaven al 1r districte. El segon llistat és del 16 de juliol

de 1938, confeccionat per la Junta Local de Defensa Passiva de Barcelona, és un inventari on només figura l'emplaçament i la situació. De tots aquests refugis no es té cap garantia de la seva existència, ja que sembla una llista de tots els llocs on es va demanar permís per construir un refugi sense que figurei en quin punt del procés es trobava cada un d'ells, contant un total de 1293 refugis.

A l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona² no s'ha localitzat cap plànol identificatiu que ens aportí documentació relativa a les característiques del refugi antiaeri núm. 547.

² AMCB està situat al carrer Bisbe Caçador, 4, baixos, Ciutat Vella, Barcelona.

3. MOTIVACIÓ DELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS

El projecte d'urbanització del carrer de Fernández Duró incloïa la realització de la nova xarxa de clavegueram i el soterrament de les línies de telefonia i enllumenat. La instal·lació de la nova xarxa de clavegueram va permetre localitzar un segment de túnel del refugi núm. 547 de la Guerra Civil espanyola, en concret a l'alçada del número 20-22 d'aquest mateix carrer.

Com ja hem comentat anteriorment, no hi ha dades documentals sobre les característiques del refugi núm. 547. Només, es coneixia de la seva existència per la identificació al llistat de refugis establert l'any 1938, amb el núm. 547 i que estava ubicat al carrer de Fernández Duró núm. 22.

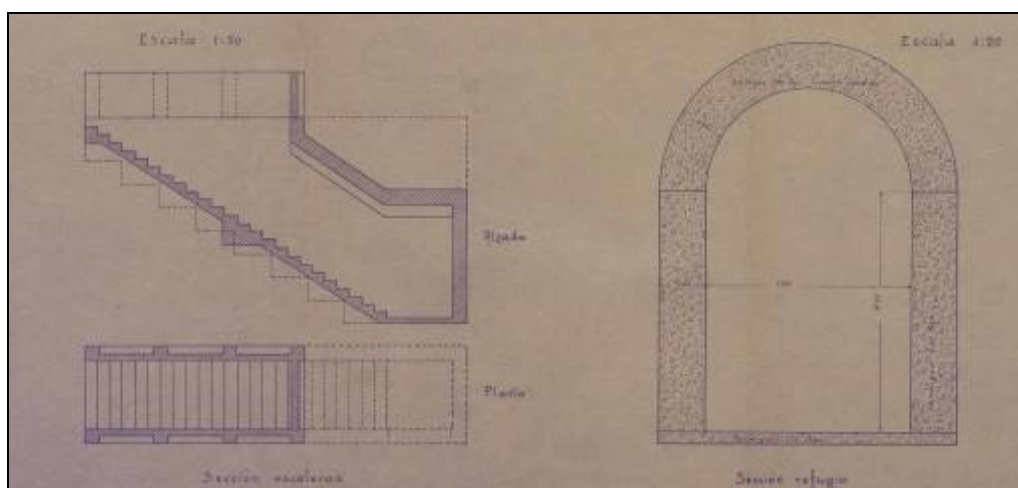
Els treballs de rebaix d'una màquina retroexcavadora tipus "bobcat" va escapçar la volta d'aquest tram de refugi, permetent constatar l'amplada del túnel, així com la seva coberta, feta amb volta catalana. Tot el refugi es trobava reblert d'antic de runa fins a la volta, prenent una direcció vers el número 22 del carrer Fernández Duró, i a uns 2 o 3 metres, canvia la direcció vers l'esquerra, cap a l'eix longitudinal del carrer. En el tram de segment del refugi afectat per l'obra (enfrent del número 20-22), es va pactar realitzar el seu buidatge, i posteriorment a la seva documentació gràfica.

Davant l'aparició d'aquest tram d'estructura defensiva, l'empresa constructora i el Districte Sants – Montjuïc, es van posar en contacte amb el Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Barcelona per avaluar l'afectació. Posteriorment, va ser contractada l'empresa arqueològica ATICS SL.

4. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

Per a la completa avaluació de la possible afectació del refugi antiaeri era necessària la neteja del tram o segment localitzat. Per aquest motiu, manualment, dos operaris de l'empresa constructora van buidar la runa de l'interior per a poder documentar les característiques de l'estructura de la Guerra Civil espanyola.

Justament, el tram correspon a una part de l'escala d'accés, que des de la finca núm. 22, on hi havia l'entrada, discorria al llarg del carrer de Fernández Duró. És a dir, que coneixem l'accés d'aquest refugi que és a partir del soterrani de la casa esmentada per on es podia entrar, on actualment es troba tapiada. A partir d'aquest punt, s'ha pogut documentar unes escales en galeria, preparada durant la Guerra Civil espanyola.

Model teòric de la construcció dels accessos per a la construcció dels refugis antiaeris

Es tracta d'un refugi antiaeri construït per maons de mida 15 per 30 cm amb una volta reforçada amb formigó. Es desconeix la seva longitud, però l'amplada és d'1,20 m d'amplada total construïda, i l'interior d'uns 0,90 m. L'escala està construïda amb formigó, però malgrat que no s'han

conservat, hi ha les empremtes de l'existència de maons. Aquest tram presenta les mateixes característiques constructives que la majoria de refugis antiaeris. Es caracteritza per presentar un paviment esglaonat, parets d'obra vista on els maons es disposen en filades regulars lligats amb diferents tipus de ciment i cobert per una volta semicircular bastida amb maons.

La seva llargària malgrat que es desconeix, pel que fa a la seva inclinació se suavitza descendint fins a arribar a la galeria que circula per sota de l'actual carrer. Desconeixem la profunditat del refugi, però el tram afectat es situa a uns 0,80 m del paviment actual del carrer. Cal fer

esment de la localització dels punts elèctrics d'origen per les resistències de porcellana. Aquests marcarien la possibilitat que durant la guerra hi hagués llum al seu interior, malgrat que era necessari l'enllaç amb la línia elèctrica amb l'immoble o amb un generador auxiliar.

5. CONCLUSIONS

Presentem aquesta memòria arqueològica sobre el segment de refugi antiaeri 547. L'estat de conservació del tram de la galeria en un principi sembla bo, malgrat que desconeixem la seva totalitat. Els diferents materials emprats i l'alternança dels mateixos creiem que responen a les dificultats existents per aconseguir materials de construcció en aquell moment. Tot i ser una estructura excavada i bastida durant la Guerra Civil, sabem que l'accés al refugi s'obrí en diferents ocasions després d'acabada la guerra. Per alguns veïns i veïnes coneixem que posteriorment a l'acabament de la guerra diferents persones havien entrat i ens indicaren, amb certa probabilitat, que la galeria s'estenia fins al pati de l'actual escola dels maristes.

Val a dir que el sistema constructiu utilitzat era el de galeria de mina. S'iniciava una perforació del subsòl amb més o menys inclinació fins a assolir la cota necessària i es prosseguia excavant de forma horitzontal i reforçant els trams més inestables amb material constructiu i que havien de salvaguardar la població civil en un eventual atac amb projectils, ja sigui d'origen aeri o marítim. L'accés al refugi presenta la planta en forma de ziga-zaga, fet que evitava la penetració de metralla a l'interior del refugi en cas de què caigués un projectil a l'accés.

Aquestes característiques responen al segment de refugi antiaeri documentat al carrer de Fernández Duró núm. 22, identificat amb el núm. 547.

6. BIBLIOGRAFIA

ALBERTÍ, S.; ALBERTÍ, E. (2004): *Perill de bombardeig. Barcelona sota les bombes (1936-1939)*, Barcelona: Albertí Editor.

Atles dels Refugis de la Guerra Civil espanyola a Barcelona (2002): Barcelona: Ajuntament de Barcelona/CLABSA. 38 pàgines, inèdit.

BESOLÍ MARTÍN, A. (2004): “Los refugios antiaéreos de Barcelona: Pasado y Presente de un patrimonio arcano”, *Ebre 38, Revista Internacional de la Guerra Civil*, desembre de 2004.

FABRE, J. (2002): “La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar”, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, tesis doctoral.

FABRE, J. (2003): *Els que es van quedar. 1939: Barcelona, ciutat ocupada*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MIRÓ ALAIX, C.; RAMOS RUIZ, J. (2011): “Els refugis antiaeris de Barcelona (1936-1973). Una nova visió des de l'arqueologia d'intervenció”, *Ex novo: Revista d'Història i Humanitats*, núm. 7, Barcelona, pàg. 55-79.

PUJADÓ, J. (1998): *Oblits de rereguarda: els refugis antiaeris a Barcelona, 1936-1939*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VILLARROYA, J. (1999): *Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VILLARROYA, J.; PUJADÓ, J.; POWLES, V. (2002): *El refugi 307. La guerra civil i el Poble Sec, 1936-1939*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

7. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

Foto 1: Vista general de l'estat inicial de l'obra constructiva al carrer de Fernández Duró. En primer terme, la finca núm. 22.

Foto 2: Detall del servei de clavegueram i la rasa construïda que afectà l'estructura defensiva.

Foto 3: Imatge que mostra el trencament de la volta i l'aparició de la runa a l'interior del refugi.

Foto 4: Detall de la runa existent dins del refugi antiaeri.

Foto 5: Vista general de l'interior amb l'acumulació de la runa.

Foto 6: Imatge de detall de les resistències, que ens aporta informació de la il·luminació a l'interior del refugi antiaeri.

Foto 7: Restes de maons a l'interior del refugi.

Foto 8: Treballs de neteja de l'interior de la galeria.

Foto 9: Detall de l'interior del refugi des de la rasa construïda per al clavegueram.

Foto 10: Detall dels treballs durant la neteja de la part de segment localitzat del refugi núm. 547.

Foto 11: Acumulació de la runa a l'interior de l'estructura defensiva.

Foto 12: Imatge dels treballs de neteja del refugi.

Foto 13: Vista general durant els treballs de neteja.

Foto 14: Imatge des del carrer actual amb els esglaons del refugi visibles.

Foto 15: Detall dels maons utilitzats per a la construcció de l'estructura defensiva.

Foto 16: Acumulació de l'aigua als esglaons per les filtracions del terreny.

Foto 17: Imatge de l'acumulació de la runa en direcció a l'entrada del refugi.

Foto 18: Detall dels totxos utilitzats per a la construcció del refugi.

Foto 19: Vista general del tram netejat del refugi.

Foto 20: Detall de la runa en direcció a l'escola dels maristes.

Foto 21: Detall dels esglaons.

Foto 22: Vista de l'acumulació de la gran quantitat de runa existent.

Foto 23: Detall dels esglaons de ciment i els totxos a les parets construïdes.

Foto 24: Vista general des del carrer al tram descobert de refugi.

Foto 25: Punt exacte des d'on s'inicià el refugi a l'interior de la finca núm. 22 del carrer de Fernández Duró.

8. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA

NOM DEL PROJECTE

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL
CARRER FERNÁNDEZ DURÓ, 2-30
CODI 067/12

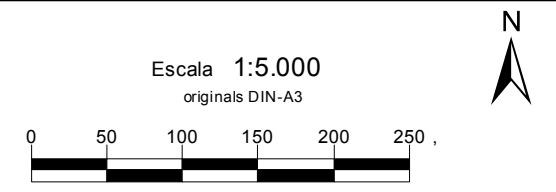
MUNICIPI

BARCELONA

DISTRICTE

SANTS

LLEGENDA

Escala 1:5.000
originals DIN-A3

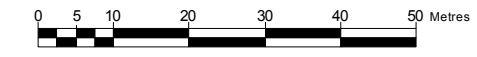
427560 427585 427610 427635 427660 427685 427710 427735 427760 427785 427810 427835 427860 427885 427910 427935

 NOM DEL PROJECTE:
INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER FERNÁNDEZ DURÓ, 2-30
 CODI 067/12

AROQUELEG:
JORDI RAMOS

CARTOGRAFIA:
ALEX MORENO

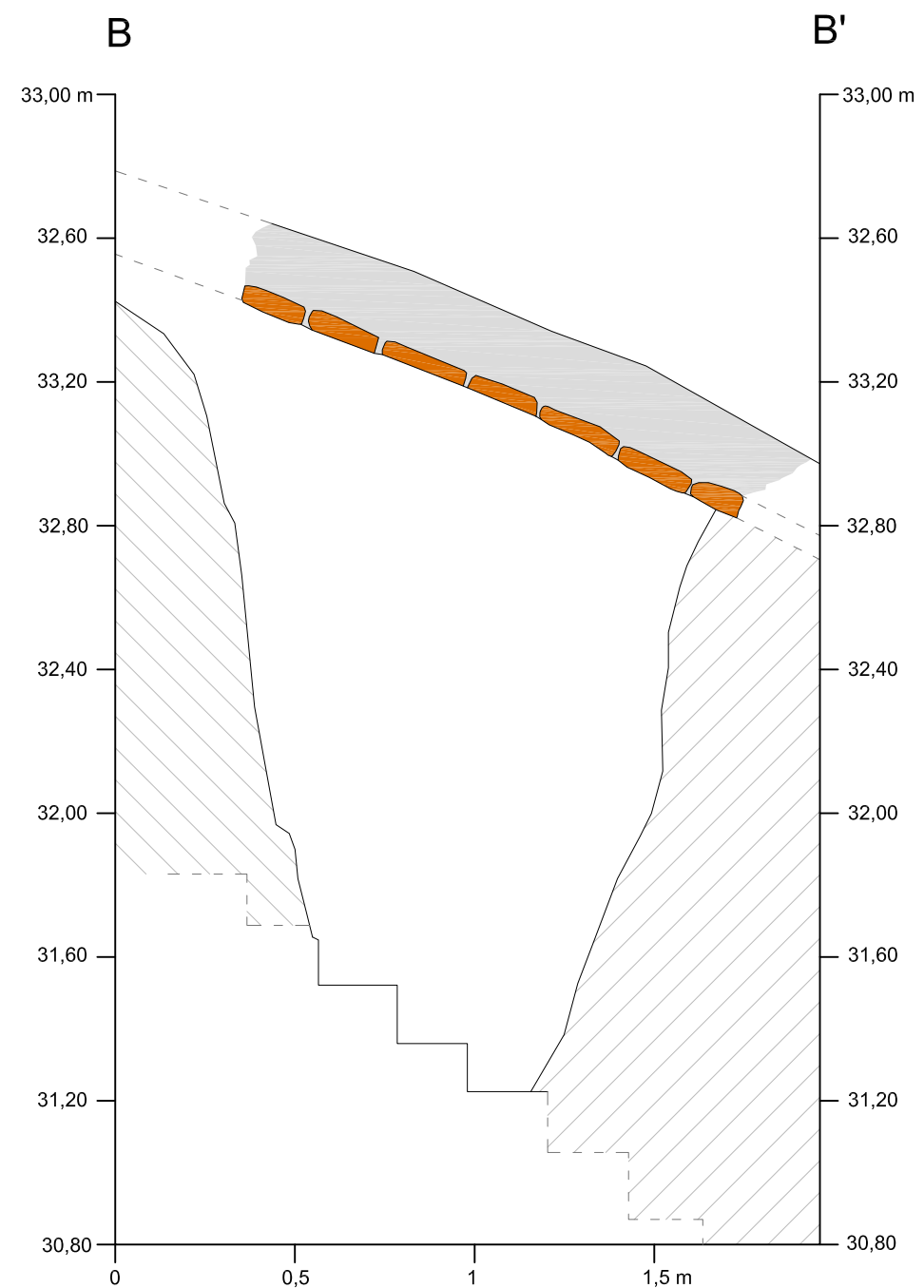
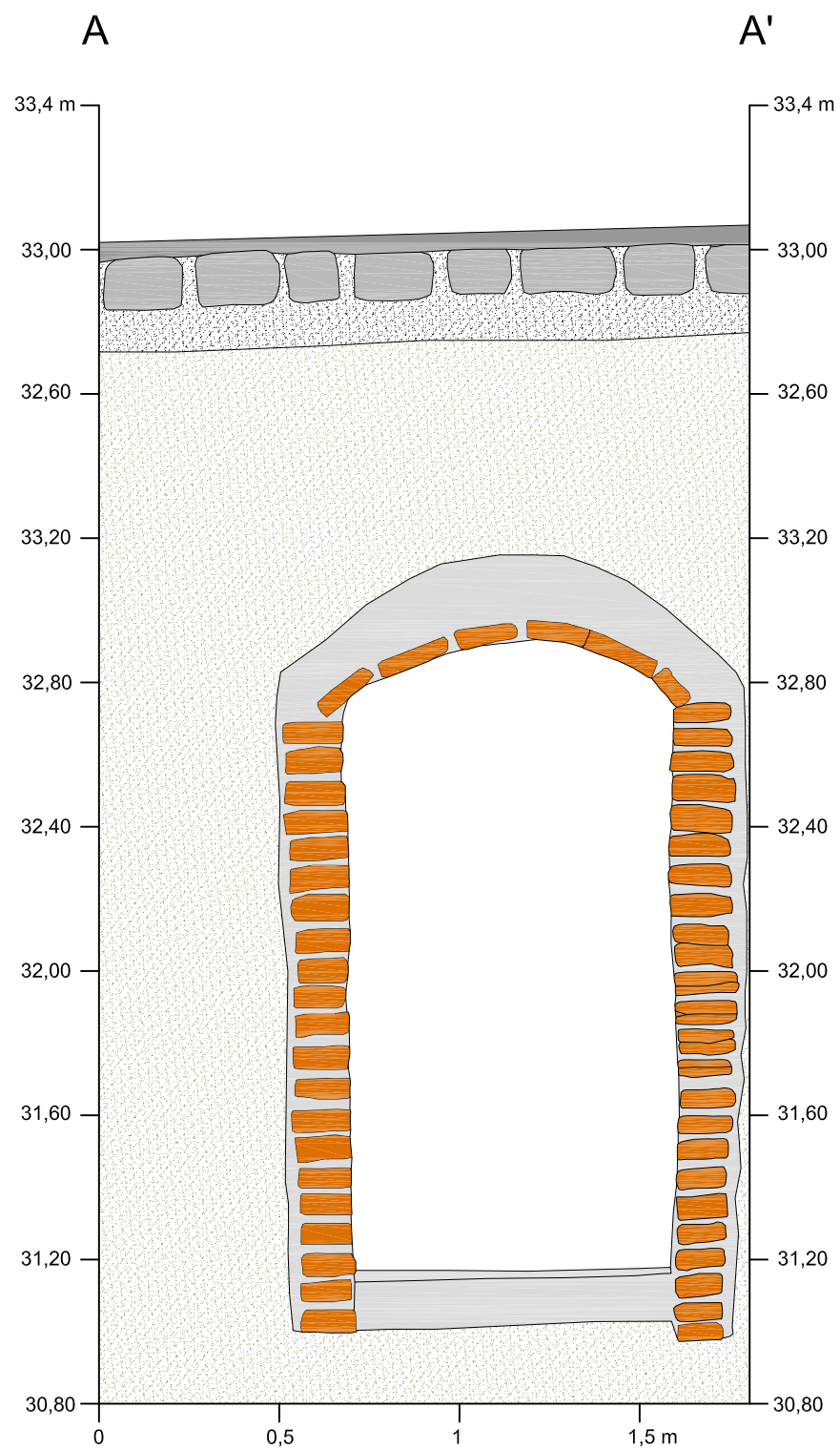
ESCALES:
1:1.000
ORIGINALS DIN-AS
NUMÉRICA | GRÀFICA

NOM DEL PLÀNOL:
PLANTA LOCALITZACIÓ RASA I SECCIÓ

DATA:
ABRIL 2014

PLÀNOL NÚM.:
2
 FULL 2 DE 3

- ASFALT
- LLAMBORDES
- SAULÓ
- LLIMS
- CIMENT
- MAONS

